

Değerlendirme / Publication Review

Cengiz Aytmatov'un Eserlerinde Ütopya ve Distopya

Yavuz YILMAZ*

Eserleri bugüne kadar yüz yetmişten fazla dile çevrilen Aytmatov, şüphesiz Kırgız edebiyatının dünyaya açılan kapısı olmuştur. Türk dünyası ve yeni Türk edebiyatı araştırmacıları başta olmak üzere eserleri ve sanatı, birçok araştırmacı tarafından farklı açılardan incelenmiş ve bilim dünyasına sunulmuştur. Öyle ki yazarın adı dahi bilimsel bir makaleye konu olmuştur. Ancak bütün etraflıca çalışmalara rağmen Aytmatov'un eserlerinde tasavvur ettiği ideal düzen/dünya ve karşı-kaotik düzen/dünya perspektifi bu çalışmaların dışında kalmıştır. Aslan Cobutoğlu, eserinde Aytmatov'un ideal düzen/dünya ve karşı-kaotik düzen/dünya perspektifini *Cengiz Aytmatov'un Eserlerinde Ütopya ve Distopya* başlığı altında toplayıp detaylı bir şekilde edebiyat araştırmacılarının ve okurlarının ilgisine sunmuştur. Böylelikle yazarın, araştırmacıların Aytmatov'un eserlerine farklı bir açıdan yaklaşarak yeni akademik çalışmalara zemin hazırladığını söylemek mümkündür. Kitap, İhlamur Akademi tarafından Ekim 2022 tarihinde yayımlanmıştır.

Aytmatov'da ütopya ve distopya konularının daha önce bu eserdeki gibi çalışılmamış olması yahut Aytmatov'un eserlerinde bizzat edebî bir tür olarak ütopya ve distopyanın varlık bulmamasının nedeni, yazarın eserinin ön sözünde belirttiği üzere Aytmatov'un eserlerini yazarken ütopya ve distopya kavramlarına yönelmekten ziyade toplumsal bir ideal arayış içinde olmasıdır. Yazara göre Aytmatov, yaklaşık yarım asır boyunca vermiş

Geliş Tarihi/Date Applied: 16.08.2025

Kabul Tarihi/Date Accepted: 30.09.2025

Makalenin Künyesi: Yılmaz, Y. (2025). Cengiz Aytmatov'un eserlerinde ütopya ve distopya. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, 60, 267-272.

<https://doi.org/10.24155/tdk.2025.263>

* Öğr. Gör., Çankırı Karatekin Üniversitesi Dil Eğitimi Uygulama ve Araştırma Merkezi, yavuzyilmaz@karatekin.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-3052-1985>

olduğu eserlerinde ideal bir toplum arayışı içindedir. Doğrudan bir ütopyadan bahsedilmemekle birlikte “onun eserlerinde ütopya belirsiz, çeşitli ve kendini hemen ele vermemektedir” (Aslan Cobutoğlu, 2022, s. 7). Ancak Aytmatov, eserlerinde değindiği ideal toplum veya dünya düzenini anlatırken olumsuzluklarla dolu bir düzeni dışa vurur ve ideal olana karşı bir düzeni de eserlerinde somutlaştırarak karşı bir ütopya inşa etmiştir (Aslan Cobutoğlu, 2022, s. 7). Böylelikle yazar, Aytmatov'da açık ve bilinçli bir şekilde ele alınmayan ütopya kavramını, ideal toplum/düzen karşı-kaotik düzen/dünya perspektifiyle ele almış ve *Cengiz Aytmatov'un Eserlerinde Ütopya ve Distopya* başlığı altında okurla buluşturmuştur.

Üç ana bölümden oluşan kitabın bölümleri, kendi içinde alt başlıklara ayrılmaktadır. İlk bölüm “Ütopya'dan Distopya'ya” adını taşımaktadır. Bu bölümde Aytmatov'un eserlerindeki ütöpik eğilim, gelecek tasavvuru ve distöpik eğilim gibi kavramların üzerinde durulmuştur. Yazar, bu bölümün ilk sayfalarında yer alan, “Ütopya ve Distopya Kavramlarına Giriş” adlı alt başlıkta ütopya ve distopya kavramlarını ayrıntılı bir şekilde ele alarak okuru Cengiz Aytmatov'un eserlerindeki ütopya ve distopyaya gelmeden önce bu kavramlar hakkında hatırı sayılır ölçüde bilgilendirerek asıl konuya çeker. Bu noktada yazarın ütopya ve distopya kavramlarıyla ilgili zengin literatür araştırması da gözden kaçmamaktadır. Zira konunun uzmanı olan Kumar, More, Jameson, Kurtyılmaz, Gordin, Ülger, Akkoyun gibi bilim insanlarından bolca alıntı ve dipnotlar mevcuttur. Bunun yanında ütopya ve distopya kavramlarının hangi çağlarda nasıl kullanıldığı ve ilk defa kim tarafından ele alındığı gibi tespitler, bu bölümde açıklanmaya çalışılmıştır. Thomas More'ın *Ütopya'sı*, Platon'un *Devlet'i*, Aldous Huxley'in *Cesur Yeni Dünya'sı*, Meccania'nın *Süper Devlet'i*, George Orwell'in *1984'ü*, Ray Brudbury'in *Fahrenheit'i*, Anthony Burgess'in *Otomatik Portakal'ı*, Margaret Atwood'un *Damızlık Kızın Öyküsü* gibi dünyaca tanınan birçok eser, ütopya ve distopya bağlamında ele alınmış ve okuyucu için konu hakkında geniş bir düzlemde örnekleme yapılmıştır. Yazarın bahsi geçen eserlerde ütopya ve distopyanın varlığını alıntılarla örnekleyerek açıklaması, Aslan Cobutoğlu hakkında vurguladığımız başarılı ve zengin literatür taraması düşüncemizi de destekler niteliktedir.

Birinci bölümle birlikte verilen “Cengiz Aytmatov'un Eserlerinde Ütöpik Eğilim” adlı alt başlıkta çalışma, asıl amacına doğru evrilmiştir. Burada yazar, ütopya sözcüğünü hem “olmayan yer” hem de “iyi yer” olarak tanımlarken bir yandan da Aytmatov'un ütopya ve distopyaya olan eğilimiyle ilgilenir. Yazara göre Aytmatov, bir düşünüş biçimini yansıttığı eserleriyle ütopya kavramını felsefi bir düzlemde genişletmiş ve böylelikle sanat vasıtasıyla ütöpik ve distöpik itkiyi yansıtmayı başarmıştır (Aslan

Cobutoğlu, 2022, s. 19). Yine bu başlık altında Aytmатов'da ütopyanın Thomas More'un *Ütopya*'sı ve Tammaso Campanella'nın *Güneş Ülkesi* gibi olmadığını, bu eserlerdeki gibi sistematik bir düzlemde ilerlemediği ancak sosyalist Stalin ideolojisinin tarihte topluma yaşattığı travmatik sonuçlarının metne aktarımı olarak yansıdığı düşüncesi de yazar tarafından vurgulanan diğer tespitlerdir.

Yazara göre Aytmатов'un ütöpik eğilimi, bizlere somut bir ütopya vermesi de ütöpik isteklerin belirtilerini açıkça göstermektedir. Bunu yaparken düşsel öğelerden yararlanan Aytmатов'un eserlerinde sıkça rastlanılan balık-insan, geyik-insan, kuş-insan gibi motifler, yazar tarafından ütöpik isteklerin tezahürü ve umudun simgesi olarak gösterilir ve "hayallerle, tasarımlarla, beklentilerle, barıştan yana duruşuyla Aytmатов, daha iyi bir dünya taslağı çizen, ideal bir varoluş düşünüy kuran" (Aslan Cobutoğlu, 2022, s. 21) bir yazar olarak gösterilir.

Birinci bölümün alt başlıklarından biri olan "Ütöpik Gelecek Tasavvuruna Örnek: Gün Olur Asra Bedel" adlı başlık altında yazar, Aytmатов'un eserlerinden ütöpik eğilime dair verdiği örnekleri *Gün Olur Asra Bedel* romanı özelinde genişletmiştir. Roman karakter ve konu düzleminde, ütöpik itki bağlamıyla ele alınarak incelenmiş ve ütöpik eğilime dair noktalar saptanmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda romanın kahramanlarından olan Abutalip'in hapisanede sorguya çekilirken evine kavuştuğu günü düşlemesi, çocuklarının da kendisine kavuşmayı beklemesi, Yedigey'in Zarife'yle hayali bir adada çocuklarıyla birlikte yeni bir hayat arzulaması, Raymanlı Ağa'nın sevgilisine kavuşmanın hayalini kurması, birer ideal ve netice itibarıyla ütopya olarak değerlendirilmiştir. Öte yandan yazar, romanda genişçe yer bulan ve sürekli olarak Sabaitcan karakteriyle okurun karşısına çıkan bilim ve bilimin getireceği sonuçları, teknoloji ve romanda genişçe yer bulan "Orman Göğsü Gezegeni"nin idealize edilmiş bir gelecek tasavvurunu sembolize ettiğini dile getirir.

Birinci bölümün ikinci alt başlığı "Cengiz Aytmатов'un Eserlerinde Distöpik Eğilim" adıyla. Yazar bu noktada Cengiz Aytmатов'un eserlerinde sıkça yer verdiği kaotik ve despot düzeni ele alarak öncelikle Aytmатов'un eserlerinde genişçe yer bulan Bolşevik Devriminden bahsetme ihtiyacı duymuştur. Bolşevik Devrimi'nin sonuçları ve hedeflerinin Distopya Edebiyatındaki yeri, Yevgeni Zamyatin'in *Biz*'i, Aldous Huxley'in *Cesur Yeni Dünya*'sı, George Orwell'in *Bin Dokuz Yüz Seksen Dört*'ü gibi eserler örnek gösterilerek, Sovyetlere karşı bir saldırı olarak değerlendirilmiştir. Zira yazara göre Stalin'in ölümcül politikaları, insanlar üzerindeki diktatörlüğü bir cehennem andırır. Dahası Nazi Almanya'sının doğaya karşı yıkıcı gücü, teknolojinin sınırsız gelişimi ve İkinci Dünya Savaşı'yla birlikte

ortaya çıkan nükleer silahlar, savaşın uzun yıllar devam etmesi, ölümler, kıtlıklar ve distopik kurgunun ana malzemesini oluşturan onlarca olay, bu dönemin getirdikleri arasında gösterilmiştir.

Aslan Cobutoğlu, Sovyetlerin uygulamış olduğu baskı, kıtlık politikalarını (Kolhoz Siyaseti) ideal Sovyet düzeninin bir ütopyası olduğunu vurgulayarak Aytmatov'un da bu ütopyayı yazdığını dile getirir. Ancak burada önemli bir nokta dikkati çeker. Aytmatov eserlerinde bir taraftan Sovyetler için ideal olanı anlatırken, diğer taraftan Orta Asya Türkleri için felaketi, umutsuzluğu, yitik cennet tasavvurunu tasvir etmiştir. Böylece yazara göre bir kişinin ütopyası, diğer kişinin distopyası olmuştur ve bu yüzden Aytmatov, ütöpik bir düşünce tasavvur ederken, bir distopya örneği sayılabilecek metinler meydana getirmiştir (Aslan Cobutoğlu, 2022, s. 44-45). Bu başlık altında distopik kurguya dair Aytmatov'un eserlerinden birçok alıntı ve örnek sunan Aslan Cobutoğlu, *Elveda Gülsarı*'da sistemin çöküşünü, *Dişi Kurdun Rüyalari*'nda toplumun çöküşünü, *Yüzyüze* ve *Beyaz Gemi*'de insanlığın çöküşünü ve nihayetinde *Gün Olur Asra Bedel* ve *Kassandra Damgası* eserlerinin olay örgüsünün Aytmatov'daki distopik eğilimin açık örnekleri olduğunu vurgulamıştır.

Kitabın birinci bölümünün alt başlıklarından bir diğeri ise "Distopik Gelecek Tasavvuruna Örnek: Kassandra Damgası"dır. Bir önceki alt başlıkta ütöpik eğilim için *Gün Olur Asra Bedel* romanı geniş bir örneklem sunmuşken distopik gelecek tasavvuru için de Aytmatov'un dünya düzenine karşı, karamsar bakış açısıyla yazmış olduğu romanı *Kassandra Damgası* örnek gösterilmiştir. Yukarıdaki satırlarda da ifade edildiği üzere *Kassandra Damgası* üzerinde pek çok araştırma yapılırsa da geleceğe dair karamsarlıklarla dolu bir uyarı romanı olmasına rağmen karşı ütopya ya da distopya bağlamında ele alınmamıştır. Oysaki Aslan Cobutoğlu'na göre Aytmatov, bu eserinde tema, imge ve gelecek tasavvuru gibi pek çok noktada Distopya Edebiyatı'nın temel argümanlarını kullanmıştır (Aslan Cobutoğlu, 2020, s. 71). Aytmatov'un bahsi geçen romanındaki korku, tehdit ve karamsar tasarımlar bu argümanlara örnek göstermiştir. Roman kahramanlarının yozlaşmış, yabancılaşmış, iktidar hırsıyla donatılmış, hedonist, doğadan kopuk, sorumluluk bilinci olmayan ve dayatmacı yaşam biçimleri (Aslan Cobutoğlu, 2022, s. 71) gibi kaotik karakter analizleri de Distopya Edebiyatı'nın temel argümanlarını oluşturan ipuçları arasında gösterilmiştir.

Yazara göre Aytmatov, *Kassandra Damgası* romanında hızlı ve korkutucu şekilde ilerleyen teknoloji, soğuk savaş, ekonomik buhranlar ve iktidar mücadeleleriyle kâbusvari bir gelecek öngörür ve insanların kendi sonlarını hazırladığını anlatır. Bu noktada Stableford'un ve Jameson'un

distopyalar hakkındaki “kötü sona doğru” (akt. Aslan Cobutoğlu, 2022, s. 72-73) tespitlerinden yararlanılarak yapılan değerlendirmeler, Aytmatov’un, romandaki toplumsal sistemdeki eksiklikler, toplumsal ve siyasi eleştirileri de göz önünde bulundurularak, yazarın ifadesiyle distopyaya kapı araladığı tespit edilmiştir (Aslan Cobutoğlu, 2022, s. 73).

Kitabın ikinci bölümü Cengiz Aytmatov’un Ütopya Edebiyat’ı bağlamında değerlendirilmesi gereken en önemli eserlerinden biri olan *Kassandra Damgası*’na ayrılmıştır. *Kassandra Damgası*, olay örgüsünde barındırdığı zengin ütöpik öğelerle yazarın ayrıca üzerinde durmak istediği bir eserdir. Romanda ülkelerin içinde bulunduğu kötü durumun, ilerleyen yıllarda daha karmaşık ve olumsuzluklarla dolu bir dünyayı doğuracağını aktaran Aytmatov, yazar tarafından gelecekteki kıyamet senaryosunun bir habercisi olarak değerlendirilir. Zira Aslan Cobutoğlu’na göre Aytmatov, bu romanında korkunç bir dünya manzarası çizmiş ve ütöpik manzaralarla okurunu gelecekte yaşanabilecek olumsuzluklara karşı farkındalık yaratmaya davet etmiştir. Çünkü yazara göre Aytmatov, eserleri yoluyla iktidarların diktatörlüklerini, bilimin genetik ve çevresel felakete yol açan deneylerini, feminizm ve kimlik kayıplarını, büyük bir aydın cesaretiyle teknolojiyi yanlış kullanım biçimlerini, toplumu ve düzeni sert bir şekilde eleştirmiştir.

Eserin en yoğun olduğu bu bölümde Aytmatov’un *Kassandra Damgası* adlı romanı, “Kassandra Damgası’nda Karşı-Ütopya’yı Kuran Öğeler” adlı bir ana alt başlık altında değerlendirilmiştir. Bu başlığı “İktidar”, “Hegemonya ve Kontrol Mekanizmaları”, “Kitle İletişim Araçları ve Medya”, “Kitle ve Toplumsal Kaos”, “Kimlik Kaybı ve Sınıfsal Tabakalaşma”, “Feminizm ve Distopya”, “Ekoloji ve Distopya” adında yedi farklı alt başlık takip eder. “Kimlik Kaybı ve Sınıfsal Tabakalaşma” alt başlığında “Bölünmüş Kimlik: Andrey Kriltsov ya da Uzay Rahibi Filofey, Embriyolojik Karamsarlık” adında iki ayrı madde açıklanırken, “Feminizm ve Distopya” alt başlığında “Mahkum Kadınlar, Kürtaj, Damga-Stigma” adlı üç madde ayrıca açıklanmışlardır. Sadece bu başlıklara bakılarak Aslan Cobutoğlu’nun bu çalışmayı yapma amacı anlaşılabilir. Zira verilen başlıklar altında *Kassandra Damgası* özelinde Aytmatov’daki Distopya Edebiyatı, diğer eserleriyle karşılaştırmalı olarak açık bir şekilde ortaya konmaktadır. Nitekim bu bölümün ikinci ana alt başlığında (Bölüm Sonu Değerlendirme) yukarıda verilen başlık isimlendirmelerinden de anlaşılacağı üzere Aytmatov’un *Kassandra Damgası* romanında toplumsal yapıyı çok boyutlu olarak ele alarak, toplumu derinden etkileyen ve gelecek kaygısı taşıyan tasarılar meydana getirdiği ve okurlarının bu kötü gelecek tasarılarını görmesini istediği belirtilmektedir.

Çalışmanın üçüncü bölümü “Distopya’dan Ütopya’ya” adını taşımaktadır. Bu bölümün alt başlığı ise “İkinci Güneş”in Temsil Ettiği Değer” adıyla. Aslan Cobutoğlu, eserinin çoğu yerinde son bölüme adını verdiği “Distopya’dan Ütopya’ya” kavramını bu bölümde genişletme ihtiyacı hissetmiştir. Zira Aslan Cobutoğlu’na göre distopyacı düşüncenin karşısı, ütopyacı düşünce değildir. Ona göre distopya, ütopyayla birlikte işleyen bir düşüncedir. Buna en iyi örnek olarak yine Aytmatov’un *Kassandra Damgası* adlı eseri gösterilir. Yazar, romanda ideal olmayanın eleştirisi yapılırken kötü ütopyalara karşı iyi ütopyaların var olabileceğine dikkat çekerek distopik toplumların yeniden düzenlenebileceğine dair umutların var olduğunu düşünmektedir. “İkinci güneş” kavramı ise insanlığa sunulmuş ikinci bir şans, ikinci bir hakikat, ikinci bir hayat ve bir kurtuluş müjdecisi (Aslan Cobutoğlu, 2022, s. 190) olarak Aslan Cobutoğlu’nun romanda tespit ettiği, distopik kurgunun ütopyaya yansımalarından bir diğeridir. Yazar, bu bağlam üzerinden Aytmatov’un *Gün Olur Asra Bedel, Dağlar Devrildiğinde-Ebedi Nişanlı* ve *Dişi Kurdun Rüyalari* adlı romanları başta olmak üzere diğer pek çok eserinde benzer ikinci bir kurtuluş yolu, bir mucize ve umut arzusunun varlığına dikkat çekmektedir.

Son olarak bu çalışmanın Aytmatov okumalarına başka bir soluk ve farklı yönlerden incelenmeye müsait boşluklar getireceği düşünülmektedir. Zira Aytmatov’un eserlerinde geçmiş ve gelecek arasında bir köprü kurarak umut ettiği yeni düzenler, idealler, sosyal sistemler, siyasi ve doğanın yeniden kazanılması gibi hayal ettiği ideal düzenlemeler, birçok eserinde distopik ya da ütopyik itkiyle, çalışmada belirtildiği üzere açıkça verilmiştir. Aytmatov’un fikirleri ve eserleri üzerinde her ne kadar birçok araştırma yapılmış olsa da daha konuşulacak çok şeyin bulunduğunu ortaya koyan bu çalışmanın, Aytmatov okumalarına ve araştırmalarına yeni girişimler kazandırması ve Aytmatov üzerine yapılacak olan sonraki çalışmalara başvuru kaynağı niteliğinde olması beklenmektedir.

Kaynakça

Aslan Cobutoğlu, S. (2022). *Cengiz Aytmatov'un eserlerinde ütopya ve distopya*. İhlamur Akademi.